

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi  
Language & Literature  
Lahore College for Women University Lahore  
(Pakistan)  
Vol: 5, Jan...-June 2020, PP

☆ راجہ سعید فراز

پارکھ  
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب  
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)  
جنوری۔ جون 2020ء، مسلسل شمارہ 9

## پوٹھوہاری ویج افسانہ نگاری دی روایت

### Abstract

Like other Pakistani languages, Punjabi has many dialects and accents, Pothohari is one of them. At the beginning of the twenty-first century, Pothohari is struggling to make its own unique and distinct identity from main Majhi dialect of Punjabi. Although it appears to be limited to poetry and poetry, at the beginning of the twenty-first century, Pothohari writers also focused on the prose. The Pothohari short stories have been published and Potohari fiction writer is now trying its best to enter the stages of identity. In this article, we have tried to summarize Potohari's fictional collections as well as critically review the creative endeavors of the writers who have tried in this genre. This is the topic of our research article, it should be noted

that this is the first integrated effort on the  
Potohari short stories.

دوجیاں ادبی صفناں وانگ افسانے دا وی انسانی سماج نال ڈونگھا رشتہ اے سگوں افسانہ تے حیاتی دے رشتے  
اینے پکے پیڈھے نیں کہ ایہناں نوں اک دوجے توں وکھرا نہیں کیتا جاسکدا۔ حیاتی نال جُویاں حقیقتاں تے واقعے ای  
افسانے نوں طاقت بخشدے نیں۔ افسانہ نگار اپنے عہد دیاں سماجی سرگرمیاں، تاریخی رد و بدل تے واقعاتی اُچ نچ دا ویروا تے  
کھوج پرکھ ہی نہیں کردا، ذاتی پدھر اُپر اوہناں وچوں لنگھدا، برداشت کردا تے اوہناں کولوں حاصل ہون والے تجرباتی  
تاثرات نوں اک خاص فنی بصیرت تے فکری لگاؤ نال افسانوی ڈھنگ وچ ڈھالدا اے۔ پوٹھوہاری پنجابی دا اک معروف  
لہجہ اے جیہڑا پوٹھوہار دے علاقے وچ بولیا جاندا اے۔ ویہویں صدی دے خاتمے تک پوٹھوہاری لہجے وچ جیہڑا ادبی کم ہویا،  
اوہ بہتا کر کے شعر و شاعری تک محدود رہیا۔ اکھویں صدی دی شروعات نال ای پوٹھوہاری ادیبان نے نثری صفاں ول وی  
دھیان دتا جیہدے وچ افسانہ نگاری، ناول نگاری، ادبی صحافت تے کھوج پرکھ ذکر یوگ نیں۔

برصغیر پاک و ہند دیاں دوجیاں زبانناں وانگن پنجابی افسانہ نگاری دامنڈھ انگریزاں دی ہندوستان آمد توں بعد رکھیا  
گیا۔ ایہدیاں نیہاں کئی دوجیاں صفاں وانگن مذہبی لوڑاں تھوڑاں پاروں اُساریاں گئیاں۔ انگریزاں نے ایتھے قبضہ کرن  
مگروں آپنے مذہب دی تبلیغ واسطے ڈھیر حربے ورتے، ایہناں وچوں اک طریقہ مقامی زبان وچ تبلیغ کرنا سی، نلکے  
کتا پچیاں توں وکھ 1877ء وچ پنجاب ریلوے سوسائٹی ولوں بائبل دیاں کہانیاں دے عنوان پٹھ اک مجموعہ چھاپے  
چڑھیا۔ جدوں ایہہ سلسلہ پیا تے ردِ عمل دے طور تے مقامی لوکاں نے اپنے اپنے مذہباں دیاں کہانیاں چھاپنیاں شروع کر  
دیتیاں۔ 1921ء وچ لال سنگھ نے کملا اکالی لکھ کے پنجابی وچ کہانی لکھن دا رواج پایا۔ مڈھلیاں کہانی کاراں وچ بھائی ویر  
سنگھ، جوشوا فضل الدین، نانک سنگھ تے گور بخش سنگھ، سنت سنگھ، کرتار سنگھ تے موہن سنگھ وغیرہ نے بہت ساریاں کہانیاں  
لکھیاں۔ پاکستان بن توں پہلوں پوٹھوہار نال تعلق رکھن والے افسانہ نگار گiani ہیرا سنگھ درد، بلونت سنگھ چترکھ، ایشر سنگھ نار،  
ترلوک سنگھ، پیارا سنگھ داتا، کرتار سنگھ دگل، لوچن سنگھ بخش، ہر چندر کور سیٹھی، سویندر سنگھ اُپل، ٹی آر شرما، سریندر سنگھ جوہر،  
سر جیت سنگھ سیٹھی، کیلاش پوری، اوتار سنگھ دپک، نند کثور وکرم، گوردیپ سنگھ سرنا، انونت کور، ایشر سنگھ تانگھ، ستنام سنگھ بندوی،  
گورچرن سنگھ مہتا، پریت سنگھ کالا، اقبال دیپ تے شرن جیت کور وغیرہ افسانے دی دنیا وچ اپنا نام منوا چکے سن۔ افسانہ نگاراں  
دی اکثریت نے پنجابی دے مرکزی لہجے وچ لکھیا، البتہ گوردیپ سنگھ وچ کرتار سنگھ دگل تے سویندر سنگھ اُپل دے افسانیاں

وچ سانوں پوٹھوہاری لہجے دی جھلک دکھائی دتی۔ کرتار سنگھ دگل دے افسانوی مجموعیاں وچ مہاجا نہیں مویا (مطبوعہ 1970ء) تے ترکالاں ویلے (مطبوعہ 1983ء) دے کردار آپسی گل بات وچ کتے کتے پوٹھوہاری لہجہ اختیار کردے نیں۔ ایسے طرحاں سویندر سنگھ اُپل دا افسانوی مجموعہ کڑی پوٹھوہاردی (1950ء) وچ کل نو افسانے کڑی پوٹھوہاردی، مریل، نکے وڈے پاپ، لالاں، برہم چاری، راجو، بگی، وڈے صاحب دا بھنگی تے تائی چنے شامل نیں۔ اُپل دے بہتے افسانوی کردار پوٹھوہاری لہجے وچ گل بات کردے نیں۔ پوٹھوہار نال تعلق رکھن والے دو بے افسانہ نگاراں دیاں لکھتاں وچوں پوٹھوہاری لہجے نوں تلاش کیتا جاسکدا اے۔ ایہناں افسانہ نگاراں دیاں کتاباں گورکھی رسم الخط وچ نیں۔ قیام پاکستان دے دوران ہندو تے سکھ ادیب ہندوستان ٹر گئے، انج پوٹھوہاری ادب نوں چپ لگ گئی۔ پاکستان بنن توں فوری بعد توں لے کے ویہویں صدی دے آخری دھا کے تک پوٹھوہاری لہجے وچ کوئی افسانوی مجموعہ چھپیا نہیں ملدا، البتہ مختلف رسالیاں وچ اکاؤکا افسانے شائع ہوندے رہے۔ صحیح معنیاں وچ پوٹھوہاری افسانہ 1999ء توں بعد ہی ارتقائی مرحلے طے کردا دکھائی دتا، جہناں افسانہ نگاراں نے پوٹھوہاری افسانے دی عظمت، کھلارتے وقار وچ اپنے فکرتے فن، مطالعے تے مشاہدے، احساساں تے جذبیاں نال ذکر یوگ وادھا کیتا تے جیہڑے افسانہ نگاراں دے مجموعے شائع ہوئے، اوہناں وچ علی عدالت، امتیاز گلیانوی، قمر عبداللہ، شیراز طاہر، شاہد لطیف ہاشمی داناں سرکڈھواں اے۔ 1999ء توں لے کے ہن تیک جیہڑے پوٹھوہاری افسانوی مجموعے شائع ہوئے۔ اوہناں دی تفصیل کجھ انج اے۔ ”پونچھ ناسرمد، علی عدالت (1999ء)، تھہاراں نی اگ، علی عدالت (2002ء)، سدھراں ناسیک، امتیاز گلیانوی (2002ء)، تار تارا لو (انتخاب) امجد علی بھٹی رآل عمران، گلو جے، شیراز طاہر (2004ء)، سانجھاں وچ تریڑاں، قمر عبداللہ (2010ء)، کوکلے، شیراز طاہر (2015ء) گوشے، شاہد لطیف ہاشمی (2016ء) پُرا (کہانی نمبر)، مدیر: شیراز طاہر

علی عدالت دا پوٹھوہاری افسانوی مجموعہ ”پونچھ ناں سرمد“ 1999ء وچ چھاپے چڑھیا جیہدے وچ اٹھ کہانیاں چٹی کندھ، مردے نے ناں خط، ساوا طوطا، ڈاہڈا چلہ، کرن کالی تے چٹکا، بگے نی پگ، شیشے نیاں مکراں تے پونچھ ناں سرمد شامل نیں۔ مصنف دے دیباچے (مہاڑی جیون جھاتی) توں وکھ اختر امام رضوی دا پیش لفظ بعنوان ”رنجول روح نیاں کہانیاں“ شامل اے۔ علی عدالت دا دوجا افسانوی مجموعہ ”تھہاراں نی اگ“ دے عنوان پیٹھ سیف الملوک اکادمی راولپنڈی رائنٹرنیشنل پہاڑی کونسل میرپور ولوں 2002ء وچ شائع ہويا۔ مصنف دے دیباچے (جاگ او میٹے) توں وکھ کتاب تے مصنف اُپر تبصرہ کرن والیاں وچ اختر امام رضوی (علی عدالت نی کہانی)، عابد ہاشمی (اپنی اپنی گل)، افتخار کیانی

(ب نال داند نہیں بننا) شامل نہیں۔ مجموعے وچ ملاکڑہ، کروہدھ، رحم، نغمہ مال، کھوہ، دساں ناں نوٹ، گڈے گڈی ناں ویاہ، ویزا، خواب، ہوانی سولی تے تھہاراں نی اگ ناں دیاں یاراں کہانیاں شامل نہیں۔ علی عدالت دے افسانیاں دا ویروا کر یے تاں سماجی، سیاسی تے معاشرتی مسئلیاں نوں دلچسپ انداز وچ خلوص، سادگی تے سچائی نال پیش کیتا گیا۔ اوہناں دے افسانے اجو کے عہد دی نمائندگی کردے نیں۔ ڈھیر مدت توں پردیس رہن پاروں اوہناں دے افسانیاں وچ دیار غیر وچ رہن والے پاکستانیاں دے مسئلیاں دی بھرپور نمائندگی لبھدی اے۔ اوہ کنیاں مسئلیاں نال دوچار سن، علی عدالت نوں اوہناں دا خوب علم سی۔ ایسے عصری شعور تے عصری حسیت نے اوہناں نوں منفرد افسانہ نگار بنادتا۔ خاص اسلوب، خوبصورت سٹائل، تکھے تے چھدے بیان ڈھنگ نال علی عدالت نے پوٹھوہاری افسانہ نگاری وچ اپنی اہمیت تے عظمت تسلیم کروائی۔ ونگی موجب علی عدالت افسانے ”پونچھ ناں سرمد“ وچ لکھدے نیں:

”کمیٹی آلیاں وچوں ہر بندہ چاہنسی جے اوہ پیر ہوراں ناں چیلانے۔ چوکیدار گاموں نے تے جھیر نہیں سی پئی جھلن ہوئی۔ اس ناں نواں نواں بیاہ ہو یا سی پر اوہ پورا مہینہ گھار کوئی نہیں سا گیا۔“ (1)

امتیاز گلیانوی دا شمار اوہناں پوٹھوہاری افسانہ نگاراں وچ کیتا جاند اے جہناں دا نظریہ اے کہ کہانی حیاتی داثیشہ اے۔ ایہدے وچ حیاتی دادل دھڑکدا اے۔ انسانی حیاتی دے اڈواڈ حالاں وچ پیش آون والے مسئلے ہر قدم تے نویں کہانی نوں جنم دیندے نیں۔ افسانہ نگار بذات خود فطری طور تے حساس ذہن دمالک ہوند اے۔ اوہ زمانے دا درد اپنے جگر وچ سمو لین تے مجبور ہوند اے۔ اوہ مقصدیت دا پلا پھڑ کے تجربات تے مشاہدیاں دی دنیا وچ داخل ہو کے نویں کہانی نوں ہوند وچ لیا وندا اے۔ اوہناں دا افسانوی مجموعہ ”سدھراں ناسیک“ شائع ہو چکا اے۔ کتاب وچ پندرہ کہانیاں شامل نیں جیہناں دے سرنوویں امبری نا دکھ، نکی جیہی غلطی، اج ناشداد، سدھراں ناسیک، ٹھڈی رات، بندہ تے گُتا، ساک ترٹنا ضرور اے، بھکھ نادو، اپنی اپنی سوچ، محبت نی کندھ، مزمانی، کہانی وچ کہانی، نو سر باز، ویلے نی گل تے کلچر نیں۔ امتیاز گلیانوی نے اڈواڈ موضوعاں اُپر قلم چکیا۔ اوہناں اپنی کہانی وچ جتھے پوٹھوہار وچ وسن والے عام آدمی دی غربتی وکھائی۔ اوہناں دی بے وسی تے مجبوری تے چائن پایا، اوہتھے ای پوٹھوہار دے لوکاں نوں پردیس وچ وکھایا جہناں دا مقصد دولت حاصل کرنا اے۔ دولت کچھے کیہ کیہ خرابیاں پیدا ہوندیاں نیں، اوہناں نوں وی ظاہر کیتا گیا۔ اوہناں دا ہر افسانہ با مقصد اے جیہدے وچ کتے کتے اصلاحی پکھ موجود اے۔ ”سدھراں ناسیک“ وچوں ایہہ اقتباس ویکھو:

”اُس نے اپر ہیر وئین آننے نا جرم لائی کہ عدیل کی جیلے اچ ڈکی شوٹیا نیں۔  
 ہن تے عدیل اپنی بہنوں نی فکری، اوکدھر گئی۔ ہک دیہاڑے اُس کی پتا لگا  
 جے، استھے پاکستان وچوں کڑیاں آن کے بیچے ناوی کاروبار ہونا اے۔ جس  
 اُسناں ہوشاں کی ڈاری شوٹیا۔ ہن اُسینں سامنے مانویں تے مانویں نامنہ پھرنا  
 پیاسی تے نال ای اوسدھراں نے سیک وچ پیدا دھننا سی۔“ (2)

شیراز طاہر نے اپنے افسانیاں وچ جیہڑے موضوع چھوہے اوہ بہتا کر کے انسانی حیاتی دے نفسیاتی کچھ نیں۔  
 اوہناں کی توں کی گل نوں وی اپنیاں تحریراں راہیں بیانیا۔ اوہناں افسانیاں دا انتخاب آل دوا لے ٹردی پھردی حیاتی وچوں  
 حاصل کیتا۔ اوہناں سماجی تے معاشرتی حیاتی دے ہر کچھ تے قلم چکیا۔ کہیا جاسکدا اے کہ عام انسان دی حیثیت نال حیاتی  
 دے آل دوا لے کھلے واقعے جدوں اوہناں نوں متاثر کردے نیں، اوہ اوہناں نوں افسانیاں داروپ دیندے نیں۔  
 ”گلو جے“ اوہناں دا پہلا افسانوی مجموعہ اے۔ مجموعے وچ چودہ کہانیاں سیل پتھر، کنگ رنگی، خان زادہ، گلو جے، موقعے نا  
 گواہ، بند دروازے، دھپے نی چھام، تاڑا کھیاں نی ساول، سکی انڑی نا کر، بھین بھر وڈی، چھل بلو، منہ منگی موت، کنچی تے  
 دارا شامل نیں۔ ”گلو جے“ وچوں وگی:

”دارا گن سا؟ ایہہ تے میکی وی نہیں سا پتہ۔ اُس نا حسب نسب۔ لوک بس اتنا  
 ای جاننے سے جے اوہ نمبر داراں نا نوکر سا۔ بس تے اوہناں نے ڈنگر چرانا  
 ہونا سا۔ کرنیاں کرنیاں اُس وی جوان ہوئی گئے آل پر نہ تے اُساں کچھیا تے  
 نہ ای اُساں کی کسے دسیا۔“ (3)

شیراز طاہر حساس ذہن دے مالک نیں۔ معاشرتی زندگی ہووے یاں سیاسی، اوہناں دا قلم سماج دے ہر کچھ تے  
 لکھدا اے۔ ایس کچھو کڑ وچ اوہناں کول عنواناں دی گھاٹ نہیں۔ اوہناں ہر قسم دے موضوع تے قلم چکیا۔ آل دوا لے  
 چلدی پھردی حیاتی وچ کھلے برائیاں، روزمرہ حیاتی دے پیچیدہ مسئلیاں، زنانیاں دے مسئلے تے اوہناں دیاں ذاتی  
 الجھناں، طبقاتی کشمکش، بچیاں دیاں اوکڑاں، دہشت گردی، عوام دی پسماندگی راہیں پھٹن والے اوڈاڈ مسئلے تے نال نال ملکی  
 مسئلے۔ ایہہ سارے موضوع اوہناں دے دوجے افسانوی مجموعے ”کو ککے“ وچ ملدے نیں۔ ایہہ پندرہ کہانیاں بوزیوراں،  
 موتے نا ہتھ، کچھو تے آہلنا، دبا، پھونکڑوا، گانا گس کی بنھاں، مولوی سلطان، پیر خانہ، راجا سلطان، چیتے نی رُت، تتی

لوہڑی، مستانی، ناہمتی ناٹھکیو، وہسر مارے لوک تے ”میں تے کتے“ دا مجموعہ اے۔ ”کوکلے“ وچوں اک اقتباس:

ہاں میں کج تنخی تے ناہنہ سکنا پر بجھی تے سکنا آں نا۔ میں اکھیاں تے گمائی بیٹھا  
آں پر مہاڑے کن تے سلامت اے؟ میں وانا تے باجوڑ ناہنہ گیا۔ سوات نی  
قیامت نہیں تنخی۔ واہ فیکٹری نے مین گیلے اگے ترفنیاں لاشاں کی وی نہیں تنخیا“ (4)

قمر عبداللہ ایسے افسانہ نگار نہیں جو افسانہ نگاری دے فن وچ وکھرا مقام رکھدے نیں۔ اوہناں دے افسانے وکھ وکھ موضوعاں دا مرتع نیں۔ اوہناں نے ڈھیر اصلاحی تے اخلاقی افسانے لکھے۔ اوہناں دے افسانیاں دے خاتمے تے مختلف سوال وی اُبھر دے نیں تے سنبھا دتا جاندا اے۔ ایس توں وکھ حالات تے واقعات دی منظر کشی نہایت دلکش انداز وچ کیتی اے۔ افسانے دا کردار حقیقی دنیا دا وسنیک ہوند اے۔ اوہدے جذبیاں دی ترجمانی قمر عبداللہ نے اپنے قلم راہیں کیتی اے۔ ایس توں وکھ افسانیاں وچ غیر ضروری کرداراں دا استعمال نہیں کیتا۔ اوہناں دے کردار عام فہم تے دنیاوی وکھالی دیندے نیں۔ تجربات تے مشاہدیاں توں ای کہانیاں دا سلسلہ جڑ دا اے۔ عبارت دی بندش بڑی چست اے۔ پُرکشش لکھتی ڈھنگ اوہناں دی کامیابی دا ضامن اے۔ ”سانجھاں وچ تریڑاں“ اوہناں دا پہلا افسانوی مجموعہ اے جس وچ چودہ افسانے شامل نیں جیہدی ترتیب کجھ انج اے۔ پھلے و سرے، دوئی بوتل، جینے نی سزا، گھل، ہک سی میاں ادھا، تلکن رستے، سدھراں ناں لہو، پہہا، دکھاں نے پینڈے، نہیری، دتے آلا چوآ، فزریں ناں پہہلیا، گنڈھ تے مُردار۔

چنگے افسانہ نگار دی تخلیق ذاتی تجربات تے مشاہدیاں دا آئینہ ہوندی اے۔ قمر عبداللہ ایسے تخلیق کار نیں جہناں دے افسانے اوہناں دی ذاتی زندگی دا المیہ یاں مشاہدیاں تے مبنی وکھالی دیندے نیں جنھوں اوہناں نے بڑے ہی اثر دار ڈھنگ نال صفحہ قرطاس اُپر کھلاریا۔ ایہی انداز سماجی زندگی دی ترجمانی کرن والا شیشہ بن گیا۔ اوہناں دے بہتے افسانے قیاسی نہیں سگوں حقیقی دنیا نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہناں ماحول تے آل دوا لے وچ پیش آون والے واقعاں نوں سچے دلوں افسانیاں دا موضوع بنایا۔ لفظ تے عبارت وچ اپنی دلکشی اے کہ پڑھن والا کتے وی اکتاہٹ دا شکار نہیں ہونداتے کہانی وچ کہانی پن دا عنصر غالب رہندا اے۔ کہانی وچ حالات واقعات نوں اوہناں بڑے سلیقے نال پیش کیتا اے جس پاروں پڑھن والا کہانی دے ماحول وچ آپوں گواچ جاندا اے۔ ”سانجھاں وچ تریڑاں“ وچ لکھدے نیں:

”فرہک دیہاڑے شامی ناں اخبار آیا۔ اگے تے تابی ساریاں اخباراں چوں  
چودھری نی خبر یا اُسنی پارٹی نی خبر کی انڈر لائن کری تے چودھری اگے رکھنا سی پر

آج تے سارا اخبار ای چودھری نی پارٹی نیاں خبراں نال پھریا سی۔ اخبار نی  
ہیڈ لائن سی جے چودھری نی پارٹی نی حکمراناں نال ڈیل ہوئی گئی تے اُسے  
لیڈراں نے 50 ارب نی رقم معاف ہوئی گئی۔“ (5)

شاہد لطیف ہاشمی پیشے دے لحاظ نال وکیل نیں پر ذہنی طور تے ادیب نیں۔ اوہناں دے افسانیاں دی عبارت اپنے  
آپ وچ اک فلسفہ اے۔ اوہناں دے افسانے دیاں چند سطر اں ہی پڑھن والے نوں اپنی گرفت وچ لے لیندیاں نیں۔  
اپنی افسانوی فنکارانہ عظمت نوں چارچن لاو لئی غماں، دکھاں تے مصیبتاں وچوں ہو کے لنگھدے نیں۔ اوہ انساناں دی  
ٹیس تے کرب نوں محسوس کر دے نیں۔ اوہ انسانیت دا دوست تے کافی ونڈ توں نفرت کر دالے۔ اوہ اخلاقی قدراں دا حامی  
اے، جتھے انسانیت مجروح ہوندی اے، افسانہ نگار چیک اٹھد اے۔ اوہ اپنے قلم دی تلوار نال اوہناں دا مقابلہ کر دالے۔  
اوہناں کول تخلیقی صلاحیت موجود اے۔ اوہ گھٹ توں گھٹ لفظاں، چھوٹے چھوٹے جملیاں تے افسانیاں دے محدود کینوس  
وچ لاتعداد گلاں کہہ جاوے دافن آوند اے۔ شاہد لطیف نے افسانیاں واسطے خاص اسلوب ڈھنگ ورتیا۔ اوہناں دیاں  
دلچسپ لکھتاں اوہناں دی شناخت نیں۔ ڈھیر سارے افسانے لکھن دے باوجود اوہناں دا ذہن خوب توں خوب تر دی تلاش  
وچ اے۔ ”گوشتے“ اوہناں دے افسانیاں دا مجموعہ اے جس وچ کل اُنی افسانے مٹی تے رومال، ویلا بدلی گیا، زنگ لے  
ساک، سنگ ناں رنگ، ناں، ہلتر، رگٹو ٹیری، لوہرچ، چھک، سہرا، سچا بوہا، تر کھے، بلنے شیشے اپراکھیاں، گوشتے، ساکاں نیں  
ہتھ، ستے خیراں، چوٹ، حرفاں نی چھام تے آکر شامل نیں۔ ”گوشتے“ وچوں اک اقتباس اپروکت تجزیے دا ثبوت اے:

”سیاستداناں کی تگو۔ اوہ وی ایہہ کچھ کرنے۔ اُنہاں وی اپنیاں اپنیاں بھوکاں

تے اپنیاں ٹولیاں بنائیاں ویاں۔ چوکاں چنے سانجھے وے۔ لوکاں وی اپنے

اپنے بیڑے بکھ کیستے وے۔ مذہبی لوکاں وی اپنی اپنی بھوک لائی وی۔ جے

ادبی لوک اپنی ٹولی نے بندے کی گاش چاڑھنے تے کہہ ہوئی گیا۔“ (6)

”تارا تارالو“ پوٹھوہاری افسانیاں دا پہلا انتخاب اے جہنوں امجد علی بھٹی تے آل عمران نے مرتب کیتا۔ ایہدے  
وچ کل چودہ افسانہ نگاراں دے افسانے شامل نیں۔ جہناں دے ناں پل کھڑیاں نی اجرک (رشید نثار)، تُساں کی کیہ آ  
(خالہ ملک)، مُشکری (ارشاد چہال)، تھوف (شمس رحمان)، مورے ناں ناچ (طارق محمود)، کشکولے (شعیب خالق)،  
سیل پتھر (شیراز طاہر)، آئیڈیل (جاوید اختر چودھری)، کدھر گیا اوہ ویلا (جاوید حبیب الرحمن)، پرا لا (ارشاد حسین ارشاد)،

بندہ تے گُتا (انتیاز گلیانوی)، سُول (عرفان بیگ)، روشن خیالی (امجد علی بھٹی)، لگے بیہڑے ناں ڈر (آل عمران) نیں۔  
دوجیاں افسانہ نگاراں وچوں پہلے رشید نثار داذ کر کیتا جاوے تے اوہ مڈھلے طور تے اردو تے پنجابی دے لکھاری  
نیں۔ اپنی ماں بولی پوٹھوہاری واسطے اوہناں دیاں خدمتاں ذکر یوگ نیں۔ اوہناں دے افسانے ”پل کھڑیاں نی اجرک“  
وچوں اک اقتباس:

”میں اکھ کھولی تے تھرتی تھمال پارہی سی۔ کھنگھر و آں ناں چھنکار سی۔  
صرف میں ہکی جائی تے بیٹھا رہیاں۔ زویں نی تھمال توں اکیا ہویا آپنے  
جے نے سنگھاسن آں وٹا بنا کے گپ چپ ساں۔ اُس ویلے پل کھڑیاں کھلو  
گیاں سن۔“ (7)

خالدہ ملک وی پنجابی افسانہ نگار نیں۔ اوہناں دا افسانوی مجموعہ ”زلفاں چھلے چھلے“ 1977ء وچ شائع ہویا۔ اوہ  
اجیہی افسانہ نگار نیں جہناں کول موضوعات دی گھاٹ نہیں۔ اوہ کہانیاں نہیں لکھدیاں سگوں بیتے ویلے دے حالات تے  
واقعات آپوں کہانی بن کے ورقیاں تے رنگ کھلر جان دے نیں۔ اوہناں نوں افسانہ نگاری دے میدان وچ ملکہ حاصل اے۔  
اوہ نویں نویں موضوع سماجی تے معاشرتی زندگی توں حاصل کردیاں نیں جہناں تے بہت گھٹ افسانہ نگاراں دی نظر پیندی  
اے۔ اوہناں دا ذہن تخریبی نہیں سگوں تعمیری سی۔ اوہ سماجی زندگی وچ مذہبی منافرت نوں کفر مندیاں سن۔ اوہ اجیہے سماج دی  
تشکیل دی حامی سن جہدیاں نیہاں انسانیت دے تحفظ اُپر اُساریاں جان دیاں نیں۔

ارشاد چہال اردو تے پوٹھوہاری پنجابی دے لکھاری نیں۔ اوہناں ناول ”کوکن بیر“ وی لکھیا جیہڑا پوٹھوہاری دا  
اچے تیک اکوای ناول اے۔ زبان تے سرائے عالمگیر دے لہجے دارنگ نمایاں اے، افسانوی ڈھنگ نہایت دلکش تے  
اچھوتا اے۔ افسانے دا پلاٹ بھاویں جیہو جیہاوی ہووے پر لکھن ڈھنگ وچ اپنی دلکشی تے تسلسل اے کہ پڑھن والے دے  
ذہن نوں متاثر کردا اے۔ اوہناں دے لفظاں وچ نغمگی اے۔ نثری اسلوب وچ شاعری کرن دی قدرت رکھدے نیں۔  
اوہناں دا قلم سماج دے اوہناں ٹھیکیداراں دے سر قلم کرنا چاہوند اے جیہڑے سماج دے لسے ماڑیاں دا لہو پیندے نیں۔ اوہ  
نہیں چاہوندے کہ کسے دے خواب نامکمل رہ جاوے۔ اوہ نہیں چاہوندے کہ کوئی ہنیریاں وچ دم توڑ جاوے۔ اوہناں دا قلم  
نا انصافی دے خلاف لکھدا اے۔ اجیہے حالات وچ اوہناں دا کلیجہ آپوں کنب جاندا اے۔ اوہناں دیاں کہانیاں پڑھ کے انج  
لگدا اے کہ افسانے دے کردار قاری دے نال نال ٹر رہے نیں۔

شمس رحمان اردو تے پنجابی دے ادیب نیں پر پوٹھوہاری وچ وی لکھدے رہے۔ اوہناں دے افسانے اڈ واڈ موضوعاں اُپر نیں۔ اوہناں دے افسانے بہتا کر کے سماجی، معاشرتی تے گھریلو حیاتی توں متاثر ہو کے لکھے گئے۔ گھرداری وچ پیش آون والے واقعاں وچ نفسیاتی پکھاں نوں اُگھیرنا اوہناں دا مڈھلا مقصد سی۔ لکھن ڈھنگ بیانہ تے دل نوں موہ لین والا اے۔ انسانی جذبیاں نوں لفظاں دی زنجیر وچ پرویا کہ پھلاں دی مالا دکھالی دتی۔ کتے وی مشکل پسندی دکھالی نہیں دیندی۔ علامتی رنگ دے افسانے لکھن توں پرہیز کیتا۔ کہانیاں دے پلاٹ عام چلدی پھر دی حیاتی نال تعلق رکھدے نیں جیہڑے فطرت دے بہت نیڑے نیں۔ اوہناں جیہڑے افسانے پوٹھوہاری ادب نوں دتے اوہناں وچ زبان تے بیان دی صفائی، عبارت دی چستی، جذبیاں دی عکاسی تے خلوص دی ہم آہنگی تھیں تھیں دکھالی دتی۔

برطانیہ دے وسنیک طارق محمود مڈھلے طور تے استاد نیں۔ پوٹھوہاری زبان تے ادب دے ودھا واسطے اوہناں دیاں خدمات ذکر یوگ نیں۔ پوٹھوہاری دے ودھا واسطے اوہناں اک رسالہ چٹکاوی جاری کیتا۔ اوہناں انسانی پکھاں تے وکھرے ڈھنگ نال افسانے لکھے۔ لکھن ڈھنگ جادوئی اے جیہڑوں پڑھ کے قاری متاثر ہوئیوں بغیر نہیں رہ سکدا۔ افسانیاں دی زبان سادہ تے صاف ستھری اے۔ پڑھن وچ کوئی الجھایاں مشکل پیش نہیں آوندی۔

شعیب خالق اردو تے پوٹھوہاری پنجابی دے ڈرامہ نگار، شاعر، افسانہ نگار تے دانشور نیں۔ اوہناں دے افسانے وکھ وکھ موضوعاں تے نیں۔ اوہناں افسانیاں نوں اک ڈگر تے نہیں ٹوریا سگوں ون سونے بیان ڈھنگ ورتے نیں۔ افسانے بیانہ ڈھنگ دے نیں پر علامتی رنگ وی ڈھیر گہرا اے۔ اوہناں دیاں کہانیاں جذبیاں بھریاں نیں۔ اوہ انسانی نفسیات نال لفظاں راہیں کھیڈ دے نیں۔ جاوید اختر چودھری دے بہتے افسانے بیانہ نیں۔ سدھے سادے انداز وچ جیہڑی گل اوہناں دا قلم کاغذ اُتے لکھدا اے۔ اوہ دے وچ سنجیدگی دے نال نال فنکاری وی دکھالی دیندی اے۔ پورا افسانہ پڑھ جاو، افسانے توں نظر نہیں ہٹدی۔ افسانے دے خاتمے تے کوئی نہ کوئی نفسیاتی کچھ ظاہر کر کے لگے راز کھول دیندے نیں۔ جاوید حبیب الرحمن دے افسانیاں دی خاص گل اوہناں دا ذاتی تجربہ تے وسیع مشاہدہ اے۔ واقعاں وچ جیہڑے کردار بیان کیتے گئے۔ اوہ حقیقی زندگی دے کردار نیں۔ اوہ حساس ذہن دے مالک تے اوہناں دا نظریہ سماجی مساوات تے معاشی انصاف ہی معاشرے نوں اگا نہہ ودھا سکدا اے۔ اوہناں دے افسانیاں دا مدعا اصلاحی ہوند اے۔

عرفان بیگ پوٹھوہاری زبان تے ادب دا اک ممتاز ناں اے۔ اوہناں پوٹھوہاری دی خدمت تے ایہدے ودھا واسطے دن رات محنت کیتی۔ افسانہ نگاردی حیثیت نال اوہناں اگرچہ بہت گھٹ افسانے دان کیتے پر جنکم وی کیتا، اوہ شاندار

اے۔ امجد علی بھٹی دی پچھان نقاد، محقق تے مترجم اے۔ اوہناں دا لکھیا مقالہ ”پوٹھوہاری ادب دا ارتقا“ علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی دے ایم فل پاکستانی زبان و ادب دے کورس دا حصہ اے۔ علمی پدھر تے پوٹھوہاری دے ودھا واسطے سنجیدہ کم کردے نیں۔ اوہناں دی پنجابی افسانیاں دی کتاب ”اکھراکھر موتی“ دے سرنوویں پیٹھ شائع ہوئی جیہدے اخیر وچ افسانہ بعنوان روشن خیالی اوہناں دی مرتبہ کتاب ”تار اتارالو“ وچ وی شامل اے۔ معاشرے وچ موجود نا انصافی، کافی ونڈ تے معاشی استحصال اوہناں کولوں آپوں کہانی لکھواندا اے۔ اوہناں اپنیاں کہانیاں وچ برائی، نفرت، جھوٹ دا پردہ چاک کیتا۔ اوہناں کہانی سیاسی تے سماجی حالات بدلن واسطے لکھی۔ لکھدے نیں:

”نالے جے کسے قوم نے دانشور تے اہل فکر دڑ بٹی کے کھار ہی کچھن یا انہاں کی  
زبردستی خاموش کر دتا گچھے تے اوہ قوم فکری کھٹن ناں شکار ہو گشتی اے، اُس  
قوم نی فکر تے عمل مسخ ہو جانے نیں۔ فرایہی جی قوم کی زوال توں کوئی نہیں  
بچائی سکناں۔“ (8)

آل عمران ادب دے نال نال صحافت دے میدان وچ خاص مقام رکھدے نیں۔ مختلف اخباراں تے ادبی رسالیاں وچ لکھدے رہندے نیں۔ چنگے افسانہ نگار دیاں ساریاں خوبیاں اوہناں وچ موجود نیں۔ لکھن ڈھنگ دکش، سادہ تے دل نوں موہ لین والا اے۔ اوہناں دے افسانیاں وچ کردار نگاری تے مکالمہ نگاری دے عمدہ نمونے دیکھن نوں ملدے نیں۔ آل عمران دے افسانے ”لگے بیڑے ناں ڈر“ وچوں اک اقتباس:

”ٹھوکی نی ہک ہک تھاپ تے کڑیاں ناں ہاسا اُس نے دے وچ سو سوسل  
تے زخم کرناں سا۔ فراوہ آپوں اٹھی کھلتی تے آخن لگی۔۔۔ شکیلہ! بند کرو۔ ایہہ  
ٹھوکی۔ خالی ہاسہ ہسو۔ ہسو مہاڑے اپر ہسو۔ زور نی ہسو۔ اوہ پاغلاں آر  
گلاں کرن لگی پئی۔“ (9)

پوٹھوہاری افسانیاں دے ارتقا وچ ”پُرا“ دا خاص شمارہ ذکر یوگ اے۔ 2016ء وچ شائع ہون والے ایس شمارے دے مدیر اعلیٰ شیراز طاہر تے سرپرست اعلیٰ شاہد لطیف ہاشم نیں۔ ایس وچ کل چھٹی افسانہ نگاراں دیاں لکھتاں شامل نیں۔ پل کھڑیاں نی اجرک (رشید نثار)، بوزیوراں (شیراز طاہر)، فزریں ناں پھیلیا (قمر عبداللہ)، ہک نکی جی بڈی کھانڑی (علی عدالت)، حجم نی پھٹکار (شعیب خالق)، بالیاں (تمکین تابانی)، بلنے شیشے اپراکھیاں (شاہد لطیف ہاشمی)، لگے

بیڑے (امتیاز گلیانوی)، لگے بیڑے (ثاقب امام رضوی)، ڈر (شیراز اختر مغل)، شیدا ٹھہو لے آلا (ماجد وفا عابدی)، مویاں فی بیہاقتی (فرید زاہد)، لگے بیڑے ناں ڈر (آل عمران)، رُکیاں ساہواں (نعیم اختر اعوان)، سُنکے ساک ترہنگے (راجہ شکیل انجم)، ہک پہیڑی جی خاب (امجد علی مرزا)، سل پتھر (عرفان بیگ)، ڈنگر تے ڈنگر سوچ (منور حسین عاصی)، پہلےکھے ناں پہیڑ (شکور احسن)، پہیڑی (نعمان رزاق)، چٹی حویلی (ڈاکٹر طالب بخاری)، بندہ تے شیر ناں بچہ (سید تراب نقوی)، پہلی غلطی (اکرم رانا)، فیصلے (پھولبر سلطانی)، سرگی ناتارا (غلام رضا شاہ کر)۔

رشید نثار، شیراز طاہر، قمر عبداللہ، علی عدالت، شعیب خالق، شاہد لطیف ہاشمی، امتیاز گلیانوی، آل عمران، عرفان بیگ جیسے افسانہ نگاراں دے فن دا ویروا کیتا جا چکیا اے۔ دو جیاں افسانہ نگاراں وچوں ثاقب امام رضوی دی پچھان اُنج تے افسانہ نگار دی نہیں۔ اوہناں ”پُرا“ واسطے خاص کر کے افسانے لکھے۔ کہانیاں دی زبان سادہ تے عام فہم اے پر افسانوی فنکاری موجود اے۔ اوہناں دا قلم کسے رکاوٹ توں بغیر رواں چلدا اے۔ اوہناں دی ہر کہانی خاموش دھماکے توں پھٹدی تے پنے تے ڈھنگ نال کہانی دیاں گنجھلاں کھولدی اے۔ شیراز اختر مڈھوں شاعر نہیں پر اوہ قصہ گوئی دافن خوب جاندے نیں۔ اوہناں دے افسانیاں وچ دلچسپی آخر تک قائم رہندی اے۔

ماجد وفا عابدی کہنہ مشق افسانہ نگار نیں۔ اوہناں دے افسانے سماجی، معاشرتی تے سیاسی پدھرتے حیاتی وچ پیش آن والے واقعاں دا مرقع نیں۔ اوہناں دا ہر افسانہ حقیقت دے نیڑے اے۔ اوہ حساس دل رکھدے نیں۔ فرید زاہد اوہناں افسانہ نگاراں وچ شامل نیں جنہاں دا لکھن ڈھنگ سادہ تے زبان عام بول چال دی اے جیڑی قاری دے ذہن نوں مشکل وچ نہیں پاوندی۔ نعیم اختر افسانیاں وچ کہانی پن دے قائل نیں۔ اوہناں دی جاچے کہانی افسانے دی روح اے۔ حقیقت ایہہ وے کہ اوہناں دے افسانے دو جے پوٹھوہاری افسانہ نگاراں کولوں بہت مختلف نیں۔

راجہ شکیل انجم نے اپنے افسانیاں وچ عام روش توں ہٹ کے افسانے لکھن دی شروعات کیتی۔ اوہناں دیاں کہانیاں وچ وکھرا ڈھنگ تے زاویہ نگاہ ویکھن نوں ملدا اے۔ کہانیاں بیانیہ ڈھنگ دیاں نیں تے علامت نگاری دی عمدہ مثال۔ علامتی کہانیاں وچ شعوری طور تے دلچسپی تے کشش پیدا کیتی گئی اے۔

امجد علی مرزا گل کہن واسطے مختلف نظریے پیش کر دے نیں۔ کتے وی الجھاؤ نہیں دکھالی دیندا۔ بہت ساریاں کہانیاں وچ اوہناں اپنی حیاتی دا درد پیش کیتا۔ منور حسین عاصی دیاں کہانیاں دی اہمیت دافنی اعتبار توں انکار نہیں کیتا جاسکدا۔ اوہناں بہت سارے افسانے پوٹھوہاری ادب نوں دان کیتے جیڑے مختلف رسالیاں وچ چھپدے رہندے نیں۔

شکور احسن دی جذباتیت وچ ڈونگھیا ئی تے سکون اے۔ ایہہ گہرائی پڑھن والیاں نوں گہری سوچ وچ پادیندی اے۔ اوہناں دا ہر افسانہ نویں منزل دی نشاندہی کردا اے۔ اوہناں حیاتی دیاں سچائیاں نوں عوام سامنے لیاون وچ ذکر یوگ کردار ادا کیتا۔ اوہناں دے افسانیاں دی تکنیک، فنی شعور تے تخلیقی ادراک پڑھن والیاں نوں اپنی وگن وچ لے لیندا اے۔

نعمان رزاق اک ہمہ پہلو شخصیت دے مالک نیں۔ صحافت دے نال نال اوہ محنتی افسانہ نگار نیں۔ اوہناں دے افسانیاں وچ اوہ ساریاں فنی خوبیاں موجود نیں جیہڑیاں اک چنگے افسانہ نگار وچ ہونیاں ضروری نیں۔ اوہناں انسانی فطرت تے نفسیات نوں ہمیشہ مکھ رکھ کے افسانے لکھے نیں۔ ڈاکٹر طالب بخاری اردو زبان دے استاد نیں۔ پوٹھوہاری پنجابی شاعری وچ منفرد مقام رکھدے نیں۔ اوہناں افسانیاں دے کردار ان نوں اخلاقی، سماجی، مذہبی وگن وچ قید نہیں رکھیا سکوں اوہناں دا آزادانہ استعمال کیتا کیوں جے سماجی حیاتی وچ خاص طور تے معاشرے وچ جتھے شرافت تے اخلاق موجود اے او تھے مکر تے فریب پوری آب تاب نال موجود اے۔ اوہناں دیاں کہانیاں وچ معاشرے دیاں ایہی سچائیاں دکھائی دیندیاں نیں تے ایہی اوہناں دی فنکارانہ عظمت دا ثبوت اے۔ سید تراب نقوی دے بہتے افسانیاں دا موضوع وارداتِ حسن تے عشق دے پُر کیف بیان، ذات تے نسب دی نابرابری، جہیز دانہ ہونا، غربت، افلاس تے تنگدستی پاروں جوان تمناواں تے امنگاں دے دم توڑن والے واقعے نیں۔ افسانہ ”بندہ تے شیرناں بچہ“ وچ انسان تے جانور وچکار تعلق نوں بیان کیتا گیا کہ انسان وی تے اندروں حیوان ہی اے:

”ہک دیہاڑے شیرناں بچہ جنگلوں باہر نکلن نے ارادے اپنی کھوہ چوں نکل  
کے ٹرپیا۔ شیرے نے بچے کی ساریاں سوں پہلوں راہے چرچھ ملیا۔ اس رچھے  
کولوں پچھیا۔ ماواں توں کرے بندہ تے فی تکیا۔ رچھے اگوں شیر نے بچے کی  
آکھیا۔ مہاڑے نکلے چ نہتھ تک۔ ایہہ بندے ای باہی سی۔ میں بڑے اوکھا  
نال بندے کولوں جان بچائی کے نس آیا آں۔ بندہ بہوں ظالم ای۔ اُس نے  
ہتھے نہ چڑھیں۔ اے جے توں بچو گٹڑا ایں۔ ایہہ گل کہہ رچھے اپنے راہ پیا۔“ (10)

محمد اکرم رانا جدید دور دے اوہناں افسانہ نگاراں وچوں نیں جہناں کمزور طبقیات دی حیاتی وچ پیش آون والیاں مصیبتاں تے قلم چکیا۔ اوہناں انسانیت دی ترجمانی کیتی تے معاشرے دیاں برائیاں دے خلاف آواز چکی۔ اوہناں دے قلم دی زبان ایہناں حالات وچ تیز تے تند ہو جاندی اے۔ بذاتِ خود اوہناں دے لکھت ڈھنگ توں اندازا ہوند اے

کہ اوہ دھیمی طبیعت تے نرم لہجے دے عام انسان نیں۔ ایس لئی اپنے افسانیاں وچ متوسط تے پٹھلے طبقات دی ترجمانی تے معاشرے دے کھوکھلے پن نوں بے نقاب کر دے جذباتی نہیں ہوندے۔ اوہ اعتدال توں کم لیندے نیں۔

پھولبر سلطان دے نیڑے زندگی سنجیدہ حقیقت اے جیہدے توں احتراز انسان نوں خود فریبی داشکار بنا دیندا اے۔ اوہناں معاشرے نوں اپنے افسانیاں دے کرداراں راہیں پیش کیتا۔ اوہناں دے کردار ہی معاشرتی زندگی دا آئینہ نیں۔ معاشرتی حیاتی دے چھوٹے چھوٹے انسانی مصائب، محبتاں، نفرتاں تے ایس قسم دیاں دو جیاں مثبت تے منفی قدراں، ٹھوس مثالاں دے زیر اثر فن دے جامے وچ آکے اوہناں دے افسانے بن جانداں نیں۔ اسلوب تے موضوع دے نال نال اوہناں افسانے دی زبان دا وی خیال رکھیا اے۔ افسانہ ”فیصلے“ وچ لکھدے نیں:

”ہائے سلیم توں اپنے ملک نال تے مہاڑے نال کیتا وعدہ نبھائی چھوڑیا پر  
میں نہ جینی آں نہ مرنی آں۔ اس دیہاڑی میکی بخار چڑھیا تے چار مہینے ہوئی  
گے پر نہ بخار تھانہ گھیا۔ اتھے ہسپتال پئی آں۔ اکبر اٹھاں دیہاڑیاں بعد اشناں  
تے گشناں خرچہ دئی گشناں پر مہاڑا دل مری گیا اے۔ خورے ہو رہے جیاں۔  
میں اس کی آسرا دتا۔ آکھیا محبت جرم نی محبت خدا اے۔“ (11)

پوٹھوہاری افسانہ، ادب دیاں دو جیاں صنفان دے موڈھے نال موڈھالا کے نویاں قدراں مطابق ڈھلدا ہویا موجودہ شکل تیک اپڑیا۔ پوٹھوہاری وچ جیہڑے افسانے ہن تیک لکھے گئے نیں۔ اوہناں وچوں بہتے داستاناں دے ڈھنگ وچ نیں، جہناں وچ کوئی خاص قصہ بیان کیتا جاندا اے یا کسی تاثر نوں اُبھار یا جاندا اے۔ ایس حوالے نال 1999ء توں 2010ء تک دے دور نوں جدید پوٹھوہاری کہانی دا ڈھلا یاں عبوری دور آکھیا جاندا اے، کیوں جے ایس مدت وچ کہانی وچ ہر طرح دے سماجی موضوعات آنا شروع ہو گئے۔ اقتصادی جبر تے لٹ گھسٹ دے خلاف اُبھرن والی لہروں کھ رکھدیاں لگدا اے جو ایہدے وچ کسے وڈی تبدیلی واسطے راہ پدھری کیتی جا رہی اے۔ فیراہیہ تبدیلی اگلے ورھیاں (2011ء توں 2020ء) وچ مزید پکیری ہوندی پئی اے۔ ایس دوران موضوع تے مضموناں توں وکھ تکنیک وچ وی نمایاں تبدیلیاں آئیاں نیں۔ ایہناں تبدیلیاں دی وڈی وجہ سوچ، طور طریقے تے احساس دی تبدیلی سی جیہڑی عالمی پدھر تے محسوس کیتی جا رہی اے۔ ایس عہد نوں نت نویں تجربات دا دور وی آکھیا جاسکدا اے، کیوں جے تجریدی یا علامتی افسانے دا ظہور وی ایسے عہد دے آخر وچ ہویا۔ جس طرح ترقی پسند تحریک نے روایتی تے کلاسیکی روایاں نوں رد کر کے ادب وچ نویں ریت

ٹوری، ایسے طرحاں تجریدی تے علامتی افسانے نے ترقی پسند تحریک پٹھاں اُبھرن والی سوچ نوں بدلایا تے کہانی وچ کرداراں دی موجودگی دے باوجود مخصوص فضا ختم ہوندی محسوس ہوئی۔ فکر تے جذبے دی تھاں سوچ دی ڈونگھیا ئی تے فلسفے نے لینی شروع کر دتی۔ انج ہست نوں پیش کرن تے ناموجود دی بھال دا عمل افسانیاں دا مڈھلا انگ قرار پایا۔ نتیجے دے طور تے افسانہ ایٹنی سٹوری داروپ دھار گیا، جیہدا مطلب سی کہ افسانے نوں محض کہانی وچوں کڈھ کے ایہدے وچ فکر تے خیال دی روح پھوکی جاوے۔ کتے کردار نگاری توں کم لیا گیا تے کتے آزاد تلامزہ خیال نوں ایہدی نیہہ رکھی گئی۔

پوٹھوہاری افسانے دی روایت دے مختصر احوال توں ایہہ اندازہ لانا مشکل نہیں کہ جدید پوٹھوہاری افسانہ اپنیاں کمزوریاں تے خامیاں دے باوجود اپنی انفرادی پہچان بناون وچ کامیاب دکھائی دیندا اے۔ افسانوی ادب دی تاریخ وچ ایہدے اپنے مزاج، ہیئت، اسلوب، فن تے تکنیک دے سہارے زندہ جاوید بنداجار ہیا اے۔ ایس جدید پوٹھوہاری افسانے وچ جتھے معنویت، کہانی پن تے حسیت برقرار اے، اتھے انسانی مسئلیاں تے وسائل دا ذکر وی دکھائی دیندا اے۔ ایسے لئی جدید پوٹھوہاری افسانے نوں فطرت پسند افسانہ ہی نہیں سگوں مستقبل دے نگہبان دا درجہ وی حاصل ہوندا دکھائی دیندا اے۔

### حوالے

- 1- علی عدالت، پونچھناں سرمد، راولپنڈی: سیف الملوک اکادمی، 1999ء، ص 46
- 2- امتیاز گلیانوی، سدھراں ناسیک، گوجر خان: ساک پبلشرز، 2002ء، ص 52
- 3- شیراز طاہر، گلو جے، گوجر خان: ساک پبلشرز، 2004ء، ص 147
- 4- شیراز طاہر، کوکلے، گوجر خان: پوٹھوہار رہتل اُسار پبلی کیشنز، 2015ء، ص 114
- 5- قمر عبداللہ، سانجھاں وچ تریڑاں، لاہور: ادارہ پنجابی لکھاریاں، 2010ء، ص 63-64
- 6- شاہد لطیف ہاشمی، گوشے، گوجر خان: پوٹھوہار رہتل اُسار پبلی کیشنز، 2016ء، ص 43-44
- 7- امجد علی بھٹی/نعمان کیانی (مرتبین)، تارا تارا لو، دینہ: پرا لا پبلشرز، 2003ء، ص 26
- 8- اوہی، ص 144
- 9- سہ ماہی ”پُر“ افسانہ نمبر، مدیر اعلیٰ: شیراز طاہر، گوجر خان: پوٹھوہار رہتل اُسار پبلی کیشنز، 2016ء، ص 38-39
- 10- اوہی، ص 130
- 11- اوہی، ص 142